

شورای عالی حوزه های علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران

مدرسه علمیه الزهرا (س) شهرستان میاندوآب

عنوان مقاله

تبیین آثار پایبندی به عقلانیت در سبک زندگی و رفتار اجتماعی در گام دوم انقلاب

پژوهشگر

هانیة نورعبادیان

بهار ۱۴۰۰

تبیین آثار پایبندی به عقلانیت در سبک زندگی و رفتار اجتماعی در گام دوم انقلاب

هانیه نورعبادیان^۱

چکیده

در دنیای کنونی یکی از مولفه های اساسی تربیت دینی، تاکید بر مساله عقلانیت است، در بسیاری از آیات و روایات نیز به تدبیر و تعقل توصیه شده است و در برخی از روایات از عقل به عنوان رسول باطنی یاد شده است که هدایت تکوینی انسان در گرو آنهاست. گفتمان گام دوم انقلاب به مثابه یک نظام رفتاری در قالب مضامین مفهومی، ساختاری و عملکردی قابل تبیین می باشد. برای تحقق عقلانیت و تعقل در تربیت اسلامی سه روش را می توان دنبال کرد. ۱- مشاهده و دیدن، ۲- تجربه، ۳- دانش. محورهای عملکرد عقل عبارتند از: الف. فهم وضعیت و ماهیت محتوای دین، ب. چگونگی تبیین وضعیت فهم شده، ج. تنظیم عقلانی برنامه عمل. آثار پایبندی به عقل عبارتند از: ۱- عقل ضابطه تکلیف، ۲- عقل، معیار قبولی عبادات، ۳- عقل معیار استنباط احکام، ۴- عقل، عامل درک مصالح و مفاسد، ۵- عقل، و درک بهترین شریعت، ۶- عقل، معیار شناخت حق، ۷- عقل، عامل حیات شریعت. با توجه به تاکید مقام معظم رهبری بر عملی سازی بیانیه گام دوم انقلاب و ضرورت کاربست الگویی کاربردی و از سوی دیگر با توجه به عدم وجود نظام رفتاری برای اقدام فراگیر، نظام رفتاری ارائه شده در این بیانیه می تواند به عنوان الگو بکار رود.

کلمات کلیدی: عقلانیت، سبک زندگی، رفتار اجتماعی، گام دوم انقلاب.

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهرا میاندوآب

مقدمه

عقل از نعمت‌های بزرگی است که خداوند تعالی به انسان عطا کرده است. انسانیت انسان به بهره‌مندی از عقل است. انسان فاقد قوه تعقل، هرچند دارای پیکر زیبای انسانی باشد؛ باز موجودی ناقص و ناتمام می‌باشد؛ از این رو عقل، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در قرآن و روایات اسلامی، از عقل و تعقل، ستایش به عمل آمده است و به شایستگی از آن یاد کرده‌اند. و در برابر آن، جهل و تقلید کورکورانه، نکوهش شده است.

سبک زندگی، متشکل از رفتارها و الگوهای هر شخص است که بر ابعاد معنایی و هنجاری زندگی اجتماعی توجه دارد. چنین مجموعه‌ای می‌تواند تمایزهای زیادی را ایجاد کند. این تمایزها می‌توانند بر سرشت و ماهیت ویژه تعاملات افراد دلالت داشته باشند و کمیت و کیفیت سیستم باورها و اعتقادات اشخاص را نیز نشان می‌دهند.^۱ سبک زندگی، نظام ویژه‌ای از زندگی است که به یک فرد، خانواده یا جامعه هویتی ویژه می‌دهد. این سیستم سبک کلی عملکرد بیرونی شخص است که افراد، خانواده‌ها و جامعه‌ها را از همدیگر متفاوت می‌سازد و شخصیت‌هایی متمایز بوجود می‌آورد. سبک زندگی، مجموعه‌ای انسجام یافته از عملکردهای روزمره شخص است که علاوه بر اینکه نیازهای مادی و معنوی وی را برطرف می‌سازد، حاوی مضامین فلسفی نیز هست. این محتوای فلسفی همان بینشی است که وی می‌تواند با سبک زندگی در مقابل دیگران تصور ببخشد. این بینش را می‌شود در رفتار و گفتار و آداب و جلوه‌های دیگر مشاهده کرد، مانند مجموعه‌ای بهم پیوسته از جمله: پوشش، حرف زدن، ادبیات گفتگو، معاشرت، غذا خوردن، ظاهر، تفریح، آداب دینی، دکوراسیون خانه و ... است. این جلوه‌های رفتاری بیان‌کننده هویت فرد و نشانه‌ای آشکار از عقیده‌ها، ارزش‌ها، علاقه‌ها و باورهاست که ترکیب همه آنها هویت و شخصیت فرد را می‌سازد.

محدوده سبک زندگی گستره وسیعی از کردار افراد با خود، خانواده، جامعه و طبیعت را شامل می‌شود. در سبک زندگی اسلامی، فرد تمام ابعاد دستورات اسلام را طول زندگی اش اجرا می‌کند و می‌تواند با ملاحظه روابط سه گانه انسان با خدا، خود و خلق، زندگی پاک و آراسته‌ای بوجود آورد و با تکیه و پیروی از سیره معصومین، روش درست زیستن را کشف کند.^۲

^۱ ابن عاشور، التحریر و التنویر، ص ۳۵۱.

^۲ پورامینی، سبک زندگی؛ منشور زندگی در منظر امام رضا علیه‌السلام، ص ۶۲.

از تحقیقات انجام شده در این زمینه می توان موارد زیر را نام برد: اصول و شاخصه های سبک زندگی قرآنی (مطالعه موردی هر یک از اعضا خانواده) نوشته فاضلی و انصاری مقدم؛ «بررسی سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن کریم» نوشته طبیبی و افشاری، انجام دادند. «بررسی مبانی و شاخصه های سبک زندگی اسلامی در قرآن کریم» نوشته عنان پور؛ تحلیل گفتمان بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی: ضرورت ایجاد یک نظام رفتاری برای اقدام فراگیر، نوشته ترک زاده و همکاران، بررسی و تبیین نقش عقلانیت در تربیت از منظر قرآن کریم، نوشته جان نثاری و واعظی.

در این پژوهش هدف تبیین آثار پایبندی به عقلانیت در سبک زندگی و رفتار اجتماعی در گام دوم انقلاب می باشد.

مفهوم سبک زندگی

سبک زندگی اسلامی: روش هایی از زندگی است که انسان با اجرای ارزش ها و اعتقادات اسلامی در زندگی فردی و اجتماعی خود بتواند ارتباط خوب و مناسبی با جامعه و اطرافش ایجاد کند. در سبک زندگی اسلامی، مصارف مادی جایی ندارد، چون که زندگی عوامل دیگری به غیر از مصرف را در بر می گیرد.^۱

سبک زندگی اسلامی از جمله مفاهیم و ایده هایی برای ترسیم چشم انداز زندگی مطلوب و ایده آل در یک جامعه اسلامی محسوب می شود. اما تحقق این نوع سبک زندگی در جامعه آن هم در شرایطی که فرهنگ های دیگر نیز در بر جامعه سیطره افکنده، مستلزم فراهم بودن زمینه های لازم و تعریف و تبیین دقیق الگوها و مفاهیم آن و از همه مهمتر سازگاری آن با اقتضائات روز است. سبک زندگی اسلامی یعنی در زندگی هر فرد، چه شخصی، چه غیر شخصی (خانوادگی، اجتماعی و ...) قواعد، الگوها، قالب ها و ملاک های اسلامی نقش اساسی بازی کند؛ یعنی شیوه ها را مطابق آنچه اسلام بیان کرده به کار ببرد.^۲ از آنجا که سبک زندگی هر فرد و جامعه ای انعکاس آموزه های اعتقادی و ارزشی مسلط بر روح و روان آنهاست، حصول آگاهی های لازم درباره مفهوم سبک زندگی و باورهای دینی و تعامل این دو، ضروری است.

سبک زندگی اسلامی از جمله مفاهیم و ایده هایی برای طرح چشم انداز زندگی مناسب و مطلوب در یک جامعه اسلامی به شمار می آید. ولی تحقق این نوع سبک زندگی در جامعه آن هم در شرایطی که فرهنگ های دیگر نیز بر جامعه سیطره افکنده، نیازمند تامین بودن زمینه های لازم و تعریف و تبیین دقیق

^۱ شریفی و لطفی، سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم (ع)، ص ۸۲.

^۲ شریعت پناه، قواعد و الگوها در سبک زندگی، ص ۴۸.

الگوها و مفاهیم آن و از همه مهمتر سازگاری آن با اقتضائات روز است. دنیای امروزی دچار بحران معنوی شده است، افزایش مسایل غیراخلاقی، بی توجهی به موضوعات دینی و دور شدن مسلمانان از فرهنگ دینی خود و یاد گرفتن فرهنگ وارداتی، لزوم پیاده نمودن سیره پیامبر و اجرای اصول اسلام و قرآن که راهگشای عملی برای جامعه های اسلامی هستند امری ضروری است.^۱ پس والدین باید با جدیت در پی روش های اصولی برای تربیت فرزندان باشند و با ایمان و تعهد راه حل این موضوعات را در متون دینی پیدا کرده و شیوه هایی که از اصول دین منشا گرفته را پیاده سازند.

سبک زندگی در گام دوم انقلاب

بیانیه گام دوم انقلاب یا بیانیه گام دوم، ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ش در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران منتشر شد. این بیانیه ابتدا با اشاره به پیروزی انقلاب اسلامی و گذشت چهل سال از آن، دومین گام انقلاب را «خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی» معرفی کرده است.

بیانه گام دوم در ابعاد مختلف، موضوعات و مسائل گوناگونی را مورد توجه قرار داده است اما در حالت کلی چارچوب اساسی بیانیه گام دوم این گونه می تواند مورد مذاقه قرار گیرد که: مردم مسلمان ایران در بازه زمانی چهل ساله بخشی از مسیر را طی نموده در برخی موارد بر اساس تعالیم اسلامی حرکت کرده و در برخی موارد نیز حرکت نکرده است با گذر از افت خیزها، چالش ها، شیرینی ها و تلخی ها به وضعیت کنونی رسیده است، طی کردن ادامه مسیر مستلزم توجه و دقت بر حوزه ای همچون: علم و فناوری، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدایت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی است.^۲

مخاطب بیانیه گام دوم، جوانان هستند که بر اساس متن بیانیه، «بخش دیگری از جهاد بزرگ برای ساختن ایران اسلامی بزرگ» را آغاز خواهند کرد. در این بیانیه، جوانان محور تحقق نظام پیشرفته اسلامی معرفی شده اند که دنباله مسیر انقلاب اسلامی باید با همت و هشیاری آنان طی شود. بیانیه مذکور، مهمترین ظرفیت امیدبخش کشور را نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی دانسته و جمعیت جوان زیر چهل سال را فرصت ارزشمندی برای کشور قلمداد کرده است.

^۱ خیام، تبیین نظام تربیتی مبتنی بر سیره پیامبر، ص ۱۲.

^۲ ترک زاده و همکاران، تحلیل گفتمان بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی: ضرورت ایجاد یک نظام رفتاری برای اقدام فراگیر، ص ۱۶۶.

قلمروهای نظام اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد و نشانه بارز آن تحقق عدالت به مفهوم اصیل و گسترده در آن نظام است، به نوعی که عادلانه‌ترین مناسبات اجتماعی و معقول‌ترین شکل حیاتی انسانی تنظیم شود. به دیگر سخن، پیامبران درصدد تنظیم حیاتی بر مدار عقلند، که قانونمندی‌های آن، برگرفته از متن شریعت و بر بنیادهای عقل کلی استوار باشد.^۱

آثار پابندی به عقل

قرآن مجید، برنامه‌های کلی خود را بر معیار عقل قرار داده است که از رابطه عمیق دین و عقل و اسلام و عقل حکایت می‌کند. در این جا مهمترین موارد کاربرد عقل را به گونه‌ای اجمالی یاد می‌کنیم:

۱- عقل ضابطه تکلیف

در بینش اسلامی، انسان موجودی مکلف است، و هنگامی که شریعت را می‌پذیرد، به وادی تکلیف وارد می‌شود و بر سفره انعام الهی و در محضر ربوبی می‌نشیند. عامل اساسی در ورود به حوزه تکلیف، عقل است که ما این نکته را در همه احکام شریعت می‌بینیم. حج، جهاد، نماز، روزه، معاملات و عقود و ایقاعات همه مشروط به برخورداری از عقلند.

۲- عقل، معیار قبولی عبادات

عقل و اندیشه‌ورزی محور قبولی عبادات است؛ چنان که در روایات دینی آمده است که خداوند متعال خطاب به عقل می‌فرماید: «ایاک اعاقب و ایاک اثیب؛ فقط تو را عقوبت می‌کنم و فقط تو را جزا می‌دهم».^۲

۳- عقل معیار استنباط احکام

عقل، معیاری برای استنباط احکام‌الله است. مواردی که در شریعت، مسکوت مانده، عقل با قدرت دریافت خویش، به درک احکام و استنباط آنها می‌پردازد و بدین‌رو یکی از منابع اولیه اجتهاد شمرده می‌شود.

۴- عقل، عامل درک مصالح و مفاسد

^۱ نوایی، گستره عقلانیت اسلامی، ص ۳۹.

^۲ حرعاملی، کلیات حدیث قدسی، ص ۶۹۲.

احکام الهی، هر کدام مصلحتی دارند، و در حیطه وجوب و اباحه و استحباب، این مصلحت لحاظ شده است؛ چنان که محرمات، مفسده‌ای دارند که بدان جهت حکم به حرمتشان شده است. تنها داوری که می‌تواند مصالح و مفاسد احکام را تشخیص دهد، عقل است و نیز می‌تواند بر مبنای مصالح و مفاسد، به فلسفه احکام و نیز موارد مسکوت دست یابد.

۵- عقل، و درک بهترین شریعت

عقل می‌تواند با قوه تجزیه و تحلیل خویش، بهترین شریعت را از میان شریعت‌های موجود تشخیص دهد و به حقانیت آن راه یابد و لذا عقل هر قدر تعمق بیشتری در فلسفه احکام بنماید، به عقلانی بودن احکام بیشتر دست می‌یابد. کار عقل آن است که اجمالاً حسن یا قبح آنچه را که شرع به تفصیل آورده درک کند.

۶- عقل، معیار شناخت حق

عقل از جهت ژرفایی که دارد به عنوان حجت باطنی و ودیعه‌ای خداداد، قادر به تشخیص حق است و می‌تواند حق را از باطل و سره را از ناسره بازشناسد.

۷- عقل، عامل حیات شریعت

حیات شریعت، به سبب عقل است. قرآن مجید، در منطق خویش، به تمام شؤون حیات انسانی می‌پردازد، بدون این که قید و شرط زمانی یا مکانی به خود بگیرد، و در بردارنده کلیاتی در باب خواست‌ها و اندیشه‌هایی است که با حیات انسانی پیوند دارند. بدین جهت تفکر اسلامی، انسان را وادار به اندیشیدن می‌نماید، به گونه‌ای که می‌خواهد همه امور، با تعاطی عقلی و علمی دریافت شود، از این‌رو، انسان به تعقل درباره دنیا، آخرت، بهشت، جهنم، زمین و آسمان، لوح و قلم، ملائکه و شیطان، و آنچه مربوط به عالم غیب و شهادت است فراخوانده می‌شود؛ چه آن که اندیشیدن شریعت را بالنده می‌سازد. همچنین سعادت بشر، جز از طریق دریافت همه حقایق غیبی و شهودی به دست نمی‌آید. بدین سان عقل عامل حیات شریعت و سعادت و بهروزی بشر است.^۱

^۱ مطهری، اسلام و مقتضیات زمان، ص ۱۶۴.

نتیجه گیری

قرآن کریم به عقل و وظایف و کارکرد ها و افعال آن به عنوان منبع شناخت، در یافت، کشف، فهم آیات و نشانه های الهی هم در آفاق و هم در جان های آدمیان ارزش و جایگاهی بس والا و بزرگی قایل است طوری که به عقل نه همچون نگاه فلسفی صرف که عقل را یک جوهر بسیط مفارق از ماده، بل قرآنکریم عقل را روند تعقل و خرد ورزی و کارکرد آن تعبیر می کند، در هیچ جایی از قرآن کریم واژه «عقل» به صورت اسمی به کار نرفته؛ اما مترادفات آن؛ مانند «لب»، «نهی»، «حلم»، «قلب»، «حجر»، و.. به صورت اسمی به کار رفته و این بیانگر آن است که عقل مثل روح در قرآن است که نمی توان به سادگی آن را در یک حوزه و حدی خاص محدود و معین ساخت و تعریف نمود. قرآن کریم به کارکرد ها و افعال عقل و روند تعقل توجه نموده و آن را به یک عالم کبیر و بزرگی که عالم کبیر و بزرگ خارج را در خود جا داده و به تحلیل و بررسی آن و کشف حجاب از آن می پردازد، یاد نموده است در قرآن راجع به کارکردها و وظایف عقل سلسله بحث های نظری و انتزاعی و ذهنی خشک که هیچ ربطی به زندگی انسان ها نداشته باشد و خارج از حوزه عمل باشد نشده است، بلکه قرآن کریم روند تعقل و خرد ورزی را با حوزه زندگی و عملکرد انسان ها گره می زند و از عقل با توجه به عملکرد آن بحث می کند. و روند خرد ورزی را شامل تمام حوزه هایی زندگی بشر دانسته و هیچ بعدی از ابعاد و حوزه ای از حوزه های زندگی انسان را خارج از عقلانیت و خرد ورزی نمی داند. قرآن کریم جایگاه بسیار رفیع و بلندی برای عقل به ویژه در حوزه خداشناسی و انسان شناسی و قرآن شناسی قایل است. و از آن طرف عقل و خرد آدمی را قرآن دارای قلمرو مشخص می داند که بسیاری از اخبار و مسایل و پدیده ها را نمی تواند درک کند.

برای تحقق عقلانیت و تعقل در تربیت اسلامی سه روش را می توان دنبال کرد. ۱- مشاده و دیدن، ۲- تجربه، ۳- دانش. محورهای عملکرد عقل عبارتند از: الف. فهم وضعیت و ماهیت محتوای دین، ب. چگونگی تبیین وضعیت فهم شده، ج. تنظیم عقلانی برنامه عمل.

آثار پایبندی به عقل عبارتند از: ۱- عقل ضابطه تکلیف، ۲- عقل، معیار قبولی عبادات، ۳- عقل معیار استنباط احکام، ۴- عقل، عامل درک مصالح و مفاسد، ۵- عقل، و درک بهترین شریعت، ۶- عقل، معیار شناخت حق، ۷- عقل، عامل حیات شریعت.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن شعبه حرانی، «تحف العقول»، مترجم: محمد صادق حسن زاده، قم، چاپ علی اکبر غفاری، ۱۳۶۲.
- ابن عاشور، محمد بن طاهر، «التحریر و التنویر»، تونس، دار بوسلامه للنشر و التوزیع، ۱۹۹۹م.
- بهشتی، احمد، «فلسفه دین»، بوستان کتاب قم، چاپ اول، ۱۳۸۲.
- پورامینی، محمدباقر، «سبک زندگی؛ منشور زندگی در منظر امام رضا علیه السلام»، مشهد، انتشارات: قدس رضوی، ۱۳۹۲.
- ترک زاده، جعفر، عبدشریفی، فاطمه، نهانندی، رضا، «مروری بر مفهوم چارچوب های ارزیابی و بهسازی عملکرد سازمانی: ارائه یک چارچوب تحلیلی»، فصلنامه تحقیقات مدیریت آموزشی، شماره ۵، ۱۳۹۳.
- ترک زاده، جعفر، صادقیان سورکی، مهدی، شعبانی فرد، مجید، «تحلیل گفتمان بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی: ضرورت ایجاد یک نظام رفتاری برای اقدام فراگیر»، فصلنامه پژوهش های انقلاب اسلامی، سال نهم، ویژه نامه بیانیه گام دوم، ۱۳۹۹.
- حرعاملی، محمد بن حسن، «کلیات حدیث قدسی»، مترجم: زین العابدین کاظمی خلخالی، تهران، ناشر: دهقان، ۱۳۸۰.
- خیام، میترا، «تبیین نظام تربیتی مبتنی بر سیره پیامبر»، پایان نامه کارشناسی ارشد، با راهنمایی دکتر عزت خادمی، دانشگاه الزهرا (س)، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۸۹.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، «مفردات الفاظ قرآن»، بیروت، دار القلم، چاپ اول، جلد ۱، ۱۴۱۲ق.

- رایشنباخ، بروس، پترسون، مایکل تاد، هاسکر، ویلیام، بازیجر، دیوید، «عقل و اعتقاد دینی: درآمدی بر فلسفه دین»، مترجمان: ابراهیم سلطانی، احمد بن محمد مهدی نراقی، ناشر: طرح نو، چاپ هفتم، ۱۳۹۰.
- شریعت پناه، علی، «قواعد و الگوها در سبک زندگی»، نشریه پیامدهای انقلاب، شماره ۱۸، ۱۳۹۲.
- شریفی، عنایت الله، لطفی، مهرعلی، «سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم (ع)»، پژوهشنامه‌ی معارف قرآنی، سال ۴، شماره ۱۴، ۱۳۹۲.
- شعاری نژاد، علی اکبر، «فرهنگ علوم رفتاری»، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۵.
- طبیبی، علیرضا، افشاری، معصومه، «بررسی سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن کریم»، دومین کنفرانس بین المللی مطالعات اجتماعی فرهنگی و پژوهش دینی، رشت، ۱۳۹۶.
- عنان پور خیرآبادی، مجید، «بررسی مبانی و شاخصه های سبک زندگی اسلامی در قرآن کریم»، دوفصلنامه علمی - تخصصی اسلام و علوم اجتماعی، سال چهارم، شماره ۸، ۱۳۹۱.
- فاضلی، حمیدرضا، انصاری مقدم، مجتبی، «اصول و شاخصه های سبک زندگی قرآنی (مطالعه موردی هر یک از اعضا خانواده)»، مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، سال اول، شماره ۷، ۱۳۹۸.
- کلینی، «اصول کافی»، قم، دار الحديث، جلد ۱، ۱۳۶۳.
- مجلسی، محمد باقر، «بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الاثمه الاطهار»، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
- مطهری، مرتضی، «اسلام و مقتضیات زمان»، انتشارات صدرا، جلد اول، چاپ ۱۷، ۱۳۸۰.
- مظفر، محمد رضا، «اصول فقه مظفر»، ناشر: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، جلد دوم، چاپ چهارم، ۱۳۷۰.
- نوایی، علی اکبر، «گستره عقلانیت اسلامی»، اندیشه حوزه، شماره ۲۲، ۱۳۷۹.